

Філософські константи дисидентської поезії (на прикладі екзистенційної лірики Василя Стуса і Тараса Мельничука)

Мета розвідки – спроба дослідження складної проблеми, стосовної образного втілення філософських констант, абсолютів, властивих поетичному мисленню в'язнів сумління, в основі яких історичні та психологічні опозиції, що чи не найяскравіше прозирає на прикладі поезії Василя Стуса і Тараса Мельничука.

Методи й методики дослідження – описовий метод, спостереження, герменевтика, психоісторія української літератури, що дозволяють простежити сприйняття фактів національної історії та культури як унікальних, а також тлумачити драматичне, глибоко особистісне як мотивоване страхом перед зовнішньою агресією та експансією, детерміноване нав'язаною меншовартістю.

Результати дослідження: у статті обґрунтовано творення оригінальних ліричних морально-етичних констант, що не є традиційними для української поезії II половини ХХ століття, а постали в поезії дисидентів на основі переосмислення екзотичного гуцульського простору, феноменальності карпатської культури, міфології, на переживанні національної історії, визвольних здобутків і поразок України, особистої участі в боротьбі супроти тоталітаризму, стихійності опору та світовідчуття.

Висновки. Письменники-борці, учасники руху опору, в'язні сумління на основі виведення філософських констант прозоро натякали через образи-символи на гостру потребу продовження боротьби за унікальну батьківщину, указуючи на драматичну обумовленість віковичної боротьби українців сталою геополітичною ситуацією і на потребу психологічної підготовки до розуміння перманентного захисту державних та індивідуальних кордонів перед гібридизованими загрозами.

Ключові слова: образ-символ, філософська константа, морально-етичний абсолют, модернізм, психоісторія, постмодернізм, дисиденти, екзистенція

Вступ

Диференціюючи письменників за поколіннями переживаннями, виробляючи підходи до визначення так званих «десятичників» (зосібна, відлигівців, герметистів, яких яскраво представили шістдесяті, сімдесяті, вісімдесяті роки ХХ століття,

офіційну підтоталітарну літературу й андеграунд, зокрема, ліричний масив, який, вочевидь, домінував над епічним та драматургічним), науковці згадали не всіх авторів, чия яскрава силуета поширилася й на 90-і роки ХХ століття (Демська-Будзуляк, 2002: 156–157), на злам епох та на той масив літератури, що представляють так звані міленіали. Ідеться про перманентну актуальність творчості дисидентів (в'язнів сумління) В. Стуса й Т. Мельничука, один із яких вельми відомий, інший – забутий, відкинений на периферію дискурсу, хоча обидва поети зазнали ідеологічних утисків, переслідувань, фізичного знищення, відбули два терміни в таборах. Увійшовши до відомої антології «Знак нескінченності» (2002), поет із Гуцульщини Т. Мельничук опинився серед восьми культових авторів, відібраних за принципом рейтингового опитування: окрім згаданого В. Стуса, туди увійшли твори ще одного дисидента, в'язня спільної для згадуваних дисидентів найсумнозвіснішої Зони 36, І. Калинця, типового відлигівця, автора 12 поетичних книг Б. Нечерди, спізнілого відлигівця В. Голобородька, ще одного гуцульського поета, герметиста-метафориста в рівень дисидентів, униклого тоталітарної розправи В. Герасим'юка, вісімдесятиці-інтелектуалки О. Забужко, авторки ліричного проекту оптимізації національної історії, та дев'яностника С. Жадана, який сприймається винятково як міленіал поза дискурсом кризових дев'яностих; до поетичних добірок слугують преамбулами роздуми, спогади й нариси (Медвідь, 2000: 5), (Моренець, 1997: 25).

Тяжіння до внутрішнього поділу поколінь і явищ у межах поколіннєвих переживань спонукає згадати виокремлення на початку ХХІ століття традиційної лірики, яку (за поглядами В. Моренця) представили предтечі відлигівців, власне відлигівці, спізнілі відлигівці: Д. Павличко, Л. Костенко, Б. Олійник, М. Руденко, В. Базилевський, І. Жиленко, П. Скунць, М. Шевченко, С. Жолоб, А. Бортняк, П. Гірник, В. Осадчий, Н. Гнатюк, А. Шкляр, І. Мироненко тощо. Хоча у так званій традиційній ліриці не можна аналогічно кваліфікувати інструментарій, зокрема, метафору, що вряди-годи сигналізувала про перехід авторів від високого модернізму до експерименту, а звідти – і до постмодернізму або ж про балансування на межі.

Конфліктним залишається підхід до визначення так званих сімдесятників, яких часто називають спізнілими відлигівцями, що не

безпідставно. До цього покоління уналежнюють таких поетів, як М. Каменюк, В. Герасимчук, В. Кобець. Прийнятною є символічна назва-узагальнення поетичного масиву 70–80-х років – «поза рецепцією» (йдеться про штучну, вульгарну соцреалістичну рецепцію, поза якою неофіційно перебували свідомі автори), куди додають і 90-і роки. Поза офіційним псевдодискурсом перебували поети Київської школи, так звані вісімдесятники, герметисти (уже згадані В. Голобородько та В. Герасим'юк, а також М. Григорів, М. Воробйов, В. Кордун), манера яких формувалася на експерименті з переходом від сюрреалізму до постсюрреалізму М. Вінграновського, на екзистенції та мольфарстві Т. Мельничука, а також на традиційному мелосі В. Забаштанського. Політичні вигнанці та в'язні тоталітарних таборів стали згадуваними практично поряд. Окремі з фігурантів політичних справ (дисиденти, політичні вигнанці) та з герметистів (із «київської школи») згадані як представники так званого «витісненого покоління», яке охарактеризував І. Андрусак, опираючись на дослідження В. Моренця: це Т. Мельничук, В. Голобородько, М. Воробйов, В. Кордун, М. Григорів, В. Рубан, Г. Чубай, О. Лишега, С. Вишенський (Поети витісненого покоління, 2009: 7–8).

Те, що Б. Рубчак уналежнив творчість В. Стуса, В. Голобородька, М. Воробйова, В. Кордуна, М. Холодного, почасти – В. Рубана, П. Мовчана, Г. Чубач до представників так званого народного сюрреалізму, не змінило особливостей їхнього поколіннєвого переживання, філософського стрижня, у якому головною ідеєю залишалось прагнення обійти систему, створивши таку художню якість, яка начебто й не суперечила офіційній позиції, однак внутрішньо була би контрадикторною до режиму, повністю протилежною до соцреалізму (Зелененька, 2008: 10–11). Але поезія твердень і суджень, властива офіційній літературі, набирала ознак іносказання (Езопової мови), широкої контекстуальності, таки знаходячи спадкоємність у поезії вісімдесятників І. Малковича, О. Ірванця, Н. Білоцерківець, О. Гриценка, В. Неборака. Тобто абсолютного герметизму, латентного, відходу від ідеалів відлигівців у поезії вісімдесятників та дев'яностників не знайдемо. Метафорична густина поезії постепохи (спробу укладання лірики здійснив «дев'яностник» В. Махно в авторській антології), вочевидь, успадкована від дисидентів і від андеграунду, внутрішньо протестна й

формально неупорядкована, почасти кваліфікована як тиха або стишена (але не знеголошена, адже андеграунд позначає специфічне звучання) (Зелененька, 2008: 14–15), вона продовжувала бути екзистенційною й фіксувати морально-етичні координати спротиву штучності й режимності до початку ХХІ століття, а отже – інтерпретувати боротьбу українців за свободу як окрему філософію; власне, боротьба як форма творчості та життя (а не виживання) перетворюється на філософську константу (Ткаченко & Крупка, 2021: 30–31).

Саме поети-в'язні сумління почали апелювали засобами абсолютного образного мовлення до національних проблем, зокрема, до проблем фальшування історії, дисбалансу етико-естетичного та екологічного, до питання повернення національної символіки й індивідуальної совісті, духовності та антидуховності як основ українства (Зелененька, 2016: 175–176). Саме поети-дисиденти взялися за екзистенційний аналіз псевдобратерських українсько-російських взаємин, за соціокультурний та історичний аспекти впливів, наголошуючи на імперській природі насилля, розвінчуючи патетичну риторику навколо її суспільної необхідності, що ґрунтувалася в період тоталітаризму на ілюстраціях із багатьох творів класичної української літератури (Павличко, 2002: 589–594). Тому рядки дисидентських віршів тривалий час сприймалися як сенсаційні та шокуючі, а в ХХІ столітті набули поглибленого зацікавлення, транслюються на рівні феноменологічному (Зелененька, 2016: 175–176). У так званій тихій ліриці вісімдесятників відбулося паралельне до екзистенційної, дисидентської поезії явище самопереосмислення на тлі світового культурного простору та в ньому, що зосереджено в багатьох метафоричних одкровеннях, які скидаються на маніфести та на пророцтва, згадаймо тут відому поезію Н. Білоцерківець: «Ми помрем не в Парижі...» (Вісімдесятники, 1990: 190).

Саме у зв'язку з цим ведемо мову про перетворення образних формул на філософські константи (Gilson, 1939: 45–46), їхня символізація у сприйнятті історії набула версифікаційної спроможності, влягаючи в онтологічні, історіософські метафори, у В. Стуса – глибоко інтелектуальні, у Т. Мельничука – стихійні, у І. Калинця – із незавершеними філософськими одкровеннями, у М. Руденка – із опертям на першооснови буття, в І. Світличного – у діткливості та в баченні наслідкових та причинних зв'язків, у

С. Чернілевського – в евристичній притчевості зі скепсисом та з авантюрністю, у М. Горбала – побудованій на виключності власних ідейних тлумачень, у І. Стасів-Калинець – зі значенням індивідуальних абсолютів, у Г. Чубая метафора – езопівсько-риторична, у Є. Сверстюка – донкіхотська, у М. Холодного – пов'язана з фонічною організацією та римою, у Г. Тименка – казкотворча, у І. Сокульського – заснована на пізнанні оптичних ефектів, у І. Сенік – на парадкосах, у М. Мариновича – наративна, явищна – у В. Мороза, сповідальна – в А. Пашко, історично-еклектична – в А. Лупиноса, ескізна – у Я. Лесіва, ребусна – у З. Красівського (Дисиденти, 2018: 656).

Завданням нашого дослідження є аналіз образних формантів морально-етичних констант, на основі описового та порівняльного методів аналізу, застосування спостереження, що уможливають осягнення української ментальності як типової європейської, явленої в дисидентській поезії, зокрема, у віршах відлигівців, учасників руху опору, дисидентів і герметистів, лавреатів Шевченківської премії, В. Стуса й Т. Мельничука.

Мета розвідки – опис образно-символічних, метафоричних форм втілення філософських констант, що репрезентують буття українців та їхню боротьбу за свободу, явлене в ранній, у зрілій та в пізній поезії В. Стуса й Т. Мельничука.

Об'єктом дослідження є екзистенційна, філософська поезія в'язнів сумління В. Стуса й Т. Мельничука. **Предметом** – філософські константи як результати образотворення в поезії опору, що стала втіленням ідеї свободи, явленої в літературі України II половини XX століття та вплинула на подальше формування поетичного корпусу національної літератури помежів'я XX – XXI століть та на сучасний її розвиток.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що пишучи вірші в ситуації руху опору, перебуваючи у таборах, дисиденти опиралися перш за все на здобутки національної культури, оперуючи певними константами, сталими країноцентричними образами-символами, гуманістичними у своїй основі, що витворювало характер протесту, інтелектуальний за своєю суттю, спрямований на відновлення державності України.

Теоретичний базис

Особливості поезії в'язнів сумління досліджували М. Жулинський, С. Пушик, В. Моренець, І. Андрусак, А. Дністровий, однак особливості морально-етичних та історико-культурних констант, які сформували образність дисидентської поезії, актуальні для сучасного студіювання. Є чимало розходжень у поглядах на поколінняві переживання й належність до них тих чи тих авторів, однак ґрунтовними залишаються погляди Лесі Демської-Будзуляк про поколінняву ідентифікацію поезії кінця ХХ ст. (Демська-Будзуляк, 2002: 156–157). Наголошуємо на зв'язку образів із філософськими та психоісторичними кодами, що сформували смислові константи поезії. В основі методологічного інструментарію нашої розвідки – аналіз і синтез, порівняльний аналіз (Моренець, 1995: 63–71), елементи психоаналітичні (Павличко, 2002: 589–594) та психоісторичні (Зборовська, 2006: 82–83).

Виклад основного матеріалу

Поетичне мислення дисидентів – тривке поєднання історіософії, штрихування і спазмів, де художній дійсності властиві не лише імпульси глибоких емоцій, а й образність, передана через суперечливий внутрішній діалог автора з абсолютотом (Зелененька, 2020: 63–64). Функціонування образів, які втілюють абсолют, спирається на досвід розпізнавання домінантних у певній тематиці форм і на імплементацію поряд із ними авторських форм, досвідних та емоційних. Дисидентському мисленню властива максимальна загостреність національних почувань, своєрідна, трагічна (а не драматична, як у відлигівців-офіційників) філософія «із-за ґрат» (Зелененька, 2008: 45–46). Образи-домінанти, в основі яких національна історіософія, чітко простежуються не лише в табірних, а й у дотабірних віршах В. Стуса, Т. Мельничука, І. Калинця, І. Світличного. Тобто константи лірики дисидентів періоду участі в русі опору та періодів ув'язнення є тожсамими. До них додається абсолютизація моралі в'язня-смертника, смерті, ініціації переходу до вічності, повернення до рідного краю в межах історичної пам'яті.

Глобальними за розширенням поліасоціативності мислення, постійними, сталими, навколо яких розвивається світобачення поета як борця, є: образи-символи родинності – матері й батька, дружини та дітей, сестер і братів, образ України та її природи; культурно-історичні образи-символи – воля в її історичній тяглоті та

конфронтаціях, образи героїв та мучеників; християнські образи-символи Бога, Ісуса Христа, Богородиці, контрадикторні образи-символи життя та смерті, еросу й танатосу, любові та ненависті, справжності та вульгарності.

В. Стус, як і більшість дисидентів, перманентно звертається до Бога як до Абсолюту, але й не відкидає дохристиянську естетику, пов'язану з різноманітними ситуативними появами діалогу земної і неземної свідомостей, де може бути прийнятною рівність або ж спорідненість із божественною формою, навіть протистояння. Це доводить, до прикладу, поезія «В мені уже народжується бог», у якій константи змінюють одна одну: Бог – Смерть – Самість: *«В мені уже народжується бог, / і напівпам'ятний, напівзабутий, / немов і не в мені...»* (Стус, 1986: 400), *«Я з ним удвох живу. / Удвох існую, коли нікого...»* (Стус, 1986: 400), *«Опорятуй на мить, / а далі я, оговтаний, врятую / себе самого сам. Він хоче поза мене вийти. / Прагне рятуючи донищити мене, / аби на протязі, на буряних вітрах / я вийшов сам із себе, наче шабля / виходить з піхов»* (Стус, 1986: 400), у творі згадано й сакралізовано родинність: *«а скраю смерті куди живому зась – / мій внук і прадід – / пережидає, заки я помру...»* (Стус, 1986: 400). Т. Мельничук вельми гостро відчував потребу Бога, хоч і опонував йому через протиріччя, розмірковуючи над безсиллям людини, створеної за подобою творця, не сприймаючи будь-яку несправедливість, апелюючи до винятковості індивідуального життєпростору: *«бо я не бог...»* (Мельничук, 1990: 33).

Підсилюють сакралізацію образно-символічні контрадикторні пари, засновані на опозиції білого й чорного, світла й темряви, добра і зла, що витворюють складну смислову градацію: *«я ж білоусто мовлю, порятуй мій господи...»*, *«Хоче вийти геть, / щоб згасла свічка болю. / Щоби тьма впокорення мене порятувала інобуттям. Іножиттям...»* (Стус, 1986: 400), *«ще тую свічку посвічу, / аби мені не смеркло передчасно, / провітлої дороги свічка чорна – / неначе перемога крадькома...»* (Стус, 1986: 400). При цьому жоден із поетів-дисидентів не заперечував і не трансформував божественне, не розщеплював так звані образні абсолютивні структури (Моренець, 1995: 69–70), пояснюючи природу свого гріха через уневиннення власної власної самості, яка не дорівнює абсолютіві, як через трансформацію: *«із сімені / просіяного богом / виросте бог...»* (Мельничук, 1990: 34).

Витворюючи власну художню реальність, наповнену українською, осмисленням свободи, в'язні сумління постійно торкалися тем-табу, осмислювали їх не просто в річищі народних поглядів а покрізь історію та водночас у системі власних координат, у зміщеному й видозміненому часопросторі («із-за ґрат»), виступаючи супроти будь-якої ідеології: *«і собором дзвінким Україна / написалась на мурах тюрми...»* (Стус, 2003: 356), *«На Колимі запахло чебрецем і руто-м'ятою, і кропивою...»* (Стус, 2003: 361), *«Дивлюся крізь ґрати на Карпати»* (Мельничук, 1990: 59). Але якщо у творах В. Стуса іронія приреченого в'язня – по-філософськи виважена, інтелектуальна, то в Т. Мельничука – стихійна, візійна: *«Скажитесь легше, аніж будь собою, / бо ні зубила, ані молотка...»* (Стус, 2003: 57), *«І ось я на Україні, / Звісно, у сні... / Бджоли пасуться на полонині, / заробляючи трудодні...»* (Мельничук, 1990: 40). Т. Мельничук найчастіше поряд із апеляціями до України з-за ґрат згадує Карпати й Гуцульщину: *«Небо лягло на Карпати, / немов на підвалини світові...»* (Мельничук, 1990: 40), *«Гори зимують / під вікнами / землю батьків / поклав мені Бог / на серце / і вільним стану / спершись на свій меч...»* (Мельничук, 1990: 68), хоча і В. Стус, і Т. Мельничук вправно витворюють складне метафоричне тло навколо образу калини як символічного втілення України й руху опору, загиблих за свободу, зокрема – Алли Горської: *«Ой не виб'єш України із серця калини...»* (Мельничук, 1994: 65); *«Доки буде Людина – буде пісня й калина. / Буде віра в життя»* (Мельничук, 1994: 23); *«До останку людина буде вірити в сонце. / Інакше земля не носила б нас, / світлячи з луку калиновим гронцем»* (Мельничук, 1994: 24); *«На колимськiм морозі калина / зацвітає рудими слізьми...»* (Стус, 2003: 356); *«А ти шукай – червону тiнь калини / на чорних водах – тiнь її шукай, / де жменька нас...»* (Стус, 2003: 103); *«У сивій завірюсі голосiнь / ці грона болю, що падуть в глибiнь, / безсмертною бiдою окошились»* (Стус, 2003: 103).

Сталою для віршів в'язнів сумління є ідея свободи, індивідуальної та народної, ідея соборності України. Втілення ідеї свободи відбувається через образну організацію вірша, до того ж воно тотожне національному самовираженню та детерміноване письменницькою самототожністю (народною мораллю та дисидентським досвідом, дохристиянськими і християнськими, фольклорними та індивідуальними світоглядними концептами

(Зелененька, 2008: 18–19). Тому ліричну оповідь дисидентського вірша найчастіше рухають образи – морально-етичні константи. В. Стус, інтелектуально опоетизовуючи красу України в різні пори року, на різних її теренах, із гедоністичними та інфернальними флористичними, орнітоморфними та зооморфними образами-символами, часто вивершує ідею до рівня пророцтва або ж напуття. Знаходимо моторошне пророкування в поезії, датованій 1964 роком: *«О краю мій, великий, як Сибір, / хай шир твоя не для Сибіру – вірю, / та поки кожен шлях цей не проміряє – / не запанує у Вітчизні мир...»* (Стус, 2003: 228). Це дає нам підстави стверджувати, що поезія в'язнів сумління, завдяки своїй націософській основі та контекстуальності, є набатною. Збірка Т. Мельничука «Із-за ґрат», видана в Торонто 1982 року, переобтяжена прогностичними візіями у причинно-наслідкових зв'язках. Строфи монологу «Тарас Шевченко 1979», вочевидь, поєднують минулу боротьбу за свободу й майбутнє України, невідоме поетові: *«Й земля задаром спалахне / І спопеліє у пожарі... / Москаль прийде, нагріє руки, / Присяде на руїні круком, / Навколо оком злим поширить, / Махру покурить обережно – / Од тліючої головошки – й зітхне полегшено: / – Нарешті! Мать твою...»* (Мельничук, 1982: 51).

Для Т. Мельничука градаційно сакралізованим є образ-символ Карпат, перманентно виписаний в усіх збірках, його екзотичні реалії, зокрема, образи-символи мольфара та роси, оскільки поет іменував себе та ліричного суб'єкта у віршах «князем роси» (згадаймо назву найвідомішої збірки Т. Мельничука «Князь роси» із передмовою М. Жулинського, укладачами якої стали І. Малкович, І. Калинець, поети, які навчалися, зазначаючи то в численних виступах, метафоризувати в Т. Мельничука, як і герметисти В. Герасим'юк та М. Григорів, називаючи його, як і В. Стуса, поетом болю): *«гори зимують / під вікнами / землю батьків / поклав мені бог / на серце / і вільним стану / спершись на свій меч...»* (Мельничук, 1990: 68). Т. Мельничук – майстер екзистенційних мініатюр, із націософськими мотивами, які часто центрує образ гір: *«В цих горах / я засипав комори неба / зірками / в цих горах / я росу не ударив / І не зламав пасткою крил / жодній птасі, / жодному звіру й людині / в цих горах / в цих горах / на Україні»* (Мельничук, 1990: 11).

Дисиденти, як і відлигівці-офіційники, абсолютизували у своїй поезії образні узагальнення, левова частка з яких – це образно-

узагальнені константи із семантичним полем родинності: материнство, материзна, дідизна, бабизна, батьківщина, братерство; серед морально-етичних контрадикторні та синонімічні – духовна та національна свобода, істина (еврика) й хибність (манівці), рай і пекло, вірність і зрада, спадкоємність (покоління, роду) і безґрунтянство, чуттєва інтелектуальність і біснувата обмеженість, вольове протистояння й надламаність (приреченість). Опір мистецької особистості тоталітарному режиму, агресії, яка в його межах культивувалася, також набрав форм константи, однак із ознаками езопової мови, герметичності, екзистенційності – тобто в густих метафорах, алегоріях. В. Стус і Т. Мельничук максимально наближали образи-домінанти до виняткового, із високими емоційними реєстрами, абсолютного значення.

Образ-символ, навантажений екзистенційно, стає морально-естетичним абсолютом, сприймаючись реципієнтом на рівні безумовності. Описані за допомогою такого образу барвні, зорові, акустичні, дотикові, чуттєво-емоційні, фізіологічні форми реакцій на зовнішні подразники (на тоталітарну безвихідь, табірні обмеження) свідчать про максимально загострене усвідомлення реальності, перманентно межове, тобто те, якого не може бути в письменника, котрий не знаходиться в умовах упослідженості. Форми вираження образів-символів, що маркують візуальність, акустичність, синестезійність, синергійність, а також пов'язані з кінестетичними відчуттями, передані через метафоричні ряди, через субметафоризацію, набуваючи ознак клімаксу й антиклімаксу, амплітудного розширення та стискання смислів у межах одного твору, збірки, всієї творчості (Зелененька, 2008: 78–79).

Образ-символ роси в поезії Т. Мельничука абсолютизований, починаючи з першої, типової відлигівської збірки, із поезії у ній – «Роси пахнуть фіалками», де явищна ознака переростає в ознаку над'явищну: «Сяють роси – і жінки не голосять...» (Мельничук, 1967: 4), «Сяють, немов торжество, неначе безсмертя – над смертю...» (Мельничук, 1967: 4). Образно-символічне навантаження сталих естетичних образів (домінант, констант) увиразнене використанням епітетів (у ранній поезії): «Роси пахнуть фіалками, / фіолетові роси, і білі, і (од зорі) червоні. / Роси сяють сонцями, а не сонця уламками...» (Мельничук, 1967: 4), у зрілій – метафорами й алегоріями, часто градаційними, каскадними: «Я росу не ударив...»

(Мельничук, 1990: 11), *«Я князь роси / я знаю / трави міцно / прикуті ногами / до галери степу / море босе / писана земля / розколота кров'ю / а над гранітами / душа морозу / плаче квітами»* (Мельничук, 1990: 23). Осягнення цих образно-метафоричних вирішень дозволяє зрозуміти філософське навантаження назви збірки «Князь роси», за яку поет отримав Національну премію ім. Т. Шевченка у 1992 р., у якій поєднано вертикальні образи-символи (князь, вершник, володар) та горизонтальні (роса як атмосферне явище), спостерігаємо абсолютистські відношення: образ князя є рефлексивним полем для виняткового явища (роси), підпорядкованого процесуальності (зникності й появи), тобто «князь роси» є особливою фіксованою субстанцією, міфемою та міфологемою (у контексті образу, назви збірки, іноіменування ліричного суб'єкта й автора). Семантичне поле образу-символу роси та його розширення до семантики свободи було вельми властивим віршам збірки «Чага», створюваних у період розвою «колосального оптимізму» (Павличко, 2002: 589).

У поезії В. Стуса роса начебто й не набуває символічного навантаження, вона не абсолютизована, якщо не звернути увагу на форму сну в поезії, датованій 24 вересня 1972 р., у якому ліричний суб'єкт повертається на рідні терени: *«Мені наснився тихий сад, / роса, шпорши по стежці»* (Стус, 1972), *«Той сад дитинства – білий од роси, / вологий ніччю і сльозами щастя, / обабіч стежки скупчились дерева / і в тисячі листочків лопотять»* (зі збірки «Палімпсести»). У пейзажно-філософській замальовці образ роси перебуває в межах екзистенційної градації: *«Упали роси на зелені вруна, / з діброви обізався соловей, / подобою душі ряхтять лагуни, / безмежно виростаючи з ночей...»*. Водночас фіксуємо тут перехід явищного образу в сакральний (захисний): *«бо за собою чую смерть-орду»* (зі збірки «Час творчості») (Стус, 1972). У поезії «О земле втрачена, явися...» за допомогою форми сну автор дистанціює ліричного суб'єкта від тюремної безвиході через сакралізацією роси за подібністю таїнства свяченої води: *«...бодай у зболеному сні / і лазурове простелися, / пролийся мертвому мені! / І поверни у дні забуті, / росою згадок окропи...»* (Стус, 2003: 333). Спогади про сина, нереалізоване вповні батьківство і перерване випробуваннями дитинство також транслюються через офілософлену явищність: *«Дні щирі, нелукаві, озер ясна габа, / на молодій мураві горіла кульбаба. / І горобці купались в калюжі по дощі, / і діти осміхались, як росяні*

кущі...», бо завершує автор так: «*А син – мале телятко – тулилося в плече / і промовляло: татку, а де той світ тече?*» (Стус, 1994–1999).

Тобто образ-реалія, що виростає до символічності, із іноді несподіваною естетичною полюсацією, стає смисловим ядром вірша, повторюється в рукописі автора як фрагмент ностальгійної мозаїки, у несподіваних конфігураціях стаючи філософською константою. Часте використання явищного образу, сталого у своїй природності та версифікованого, дає підстави простежити формування естетичних абсолютизованих категорій, виняткових через одивнення, евристичність, цікаві ототожнення, що вивершується в добу так званого високого українського модернізму, у другій половині ХХ століття, із переходом до постмодернізму, із зацікавленнями екоестетикою (Ткаченко & Крупка, 2021: 31–32), що фіксуємо вже в поезії учасників руху опору. Розбудовуючи метафоричні ряди, ступенево заґрунтовуючи образи-символи в них на уподібненні, розподібненні й перетворенні сенсу та контексту, поети-дисиденти повністю підпорядковують офілософлений образ-домінанту емоційно-інтуїтивним потокам, змішуючи аналіз об'єктивної дійсності з прогностикою, продукуючи абсолютивну ідею – свобода є незнищеною в тій формі існування, на яку неможливо вплинути фізично.

Наукова новизна

Отже, в основі філософської абсолютизації образів, що продукує їхню константність, знаходиться ситуативно чи апіорі універсальна, субстантивна форма, що перегукується з основою буття українців, із націософією, де рефлексивним ядром є дух (розум), якого поети величають Богом, вступаючи в діалог, поза яким і режим, і несправедливість, і будь-які умовності, разом зі смертю, яка не лякає в'язнів сумління, а сприймається як перехід, визволення від режиму, ба навіть торжество над ним. Про це читаємо в поезії В. Стуса, що починається молитовним зверненням до абсолюту й завершується агонічним прийняттям вимушеної смерті: «*Дякую, Господи, – чверть перейшла, / що чатувала за мною, за мною, / бликала цівкою, оком, пітьмою, / напризволяще до брами вела...*» (Стус, 1986: 156), «*Лиш вартового розважений крок. / І за песиголовцями – твоя / арка закаркала – чорно-червона: / нумо, заходь до сумного затона. / Здрастуй же, здрастуй же, / смерте моя!*» (Стус, 1986: 156). Тюремна лірика Т. Мельничука не містить інтелектуальної,

вершинної, так би мовити, спроби екзегези, натомість це чітка апеляція до Шевченкових мотивів, зумисне наближення до Шевченкового діалогу із трансформацією в екзистенційний діалог із в'язнями, зі своїми сучасниками (звернімо увагу на той-таки монолог із-за ґрат «Тарас Шевченко 1979»): «*За кого ж головою ляжеш / Ти, мій краєне, із-за Бугу? / За Україну? Віру в Бога? / Ба ні, як перше – за Москву, / За бір сосновий на Уралі... / Бо ж ми не раз вже умирали...*» (Мельничук, 1982: 51). Все це каталізувала індивідуальна потреба поетів на визнання та проблема визначення місця образу-символу України серед констант буття як єдиноможливого місця для самовизначення, самовідновлення та самовідстоювання в умовах тоталітарного пресингу, поза якою кожний із дисидентів – лише трагічний іроніст, замовчуваний обсерватор і свідок тотальної несправедливості та штучності, у межах яких усе справжнє загнане у провінційність.

Висновки

Саме символічна абсолютизація образів, їхнє позиціонування у вигляді філософських констант, а також внутрішній конфлікт навколо них, на прикладі досліджуваних творів дисидентів В. Стуса й Т. Мельничука, дають нам підстави висновкувати про двох стрижневих поетів у національному дискурсі другої половини ХХ століття, ба навіть помежів'я ХХ – ХХІ століть як впливових на формування традицій націософської, історіософської поезії, інтелектуальної та стихійної її гілок, із гостро-експресивною естетикою, у якій вираження не суперечить зображальності, а спрямоване на гуманне реформування дійсності.

Література

- Вісімдесятники. Антологія нової української поезії (1990). Упорядник І. Римарук. Едмонтон: Canadian Institute of Ukrainian Studies.
- Демська-Будзуляк, Л. (2002). Справжнє обличчя літературного покоління дев'яностих – спроба ідентифікації. *Кур'єр Кривбасу*, 149, 156–162.
- Дисиденти. Антологія текстів (2018). За ред. Олексія Сінченка. Київ: Дух і Літера.
- Зелененька, І. А. (2020). Лірика дисидентів Василя Стуса й Тараса Мельничука як опозиція тоталітаризму. *Філологічний дискурс: збірник наукових праць*, 10, 61–68.

- Зелененька, І. А. (2008). «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні. Вінниця: «Едельвейс і К».
- Зборовська, Н. (2006). *Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури*. Київ: Академвидав.
- Мельничук, Т. (1982). *Із-за ґрат. Поезії*. Торонто: Смолоскип.
- Мельничук, Т. (1990). *Князь роси. Поезії*. Київ: Молодь.
- Мельничук, Т. (1967). *Несімо любов планеті. Поезії*. Ужгород. Карпати.
- Мельничук, Т. (1994). *Чага. Поезії*. Коломия, 176.
- Медвідь, Л. (2000). Шістдесятництво: філософія та естетика опору. *Молода нація*, 3, 5–9.
- Моренець, В. (1997). Слово, що випало з мовчання філософів. *Слово і час*, 4, 21–25.
- Моренець, В. (1995). До теоретичних аспектів сучасної лірики. *Слово і час*, 1, 63–71.
- Павличко, С. (2002). *Теорія літератури*. Київ: Основи.
- Поети витісненого покоління. Антологія (2009). Упоряд. текстів і передмова І. Андрусяка. Харків: Ранок.
- Стус, В. (1986). *Палімпсести*. Нью-Йорк: Сучасність.
- Стус, В. (2003). *Палімпсест: Вибране*. Передм. І. Дзюби. Київ: Факт.
- Стус, В. (1972). *Час творчості*. D i c h t e n s z e i t. Стус Центр. URL: <https://stus.center/p/zbirka-chas-tvorchosti---dichtenszeit-18-sichnia-1972---30091972-r-111178>
- Стус, В. (1994–1999). Твори: у 4 т., 6 кн. Т. 3, Кн. 2: Палімпсести. Львів: Просвіта.
- Ткаченко, В. І., Крупка, В. П. (2021). Рецепція художньої екоетики в українській літературі кінця XIX–XX століть. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*, 1, 28–33.
- Gilson E. (1939). Dante et la Philosophie. Paris. Librairie Philosophique J. Vrin (January 1)
- Zelenenka, Iryna (2016). Ukraine in Vasyl' Stus and Taras Melnychuk's Verses: Traditions of Taras Shevchenko. *Spheres of Culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin*, XIII, 175–184.

References

- Visimdesiatnyky. Antolohiia novoi ukrainskoi poezii (1990) [Eighties. Anthology of new Ukrainian poetry]. Uporiadnyk I. Rymaruk. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies (in Ukrainian).
- Demska-Budzuliak, L. (2002). Spravzhnie oblychchia literaturnoho pokolinnia dev'ianostykh – sproba identyfikatsii [The true face of the literary generation "nineties" – an attempt to identify]. *Kur'ier Kryvbasu*, 149, 156–162 (in Ukrainian).
- Dysydynty. Antolohiia tekstiv (2018) [Dissidents. Anthology of texts]. Za red. Oleksiia Sinchenka. Kyiv: Dukh i Litera (in Ukrainian).

- Zelenenka, I. A. (2020). Liryka dysydyntiv Vasylia Stusa y Tarasa Melnychuka yak opozytsiia totalitaryzmu [The lyrics of dissidents Vasyl Stus and Taras Melnychuk as opposition to totalitarianism]. *Filolohichnyi dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*, 10, 61–68 (in Ukrainian).
- Zelenenka, I. A. (2008). «Chyi tse iliuzii stenaiut plechyma, yakoho narodu...»: Taras Melnychuk i literaturnyi protses 60-90-kh rokiv v Ukraini ["Whose illusions are they moaning on the shoulders, of what people...": Taras Melnychuk and the literary process of the 60s-90s in Ukraine]. Vinnytsia: «Edelveis i K» (in Ukrainian).
- Zborovska, N. (2006). *Kod ukrainskoi literatury. Proekt psykhoistorii novitnoi ukrainskoi literatury* [Code of Ukrainian literature. Project of psychohistory of modern Ukrainian literature]. Kyiv: Akademvydav (in Ukrainian).
- Melnychuk, T. (1982). *Iz-za grat. Poezii* [From behind bars. Poetry]. Toronto: Smoloskyp (in Ukrainian).
- Melnychuk, T. (1990). *Kniaz rosy. Poezii* [Prince of dew. Poetry]. Kyiv: Molod (in Ukrainian).
- Melnychuk, T. (1967). *Nesimo liubov planeti. Poezii* [Let's bring love to the planet. Poetry]. Uzhhorod. Karpaty (in Ukrainian).
- Melnychuk, T. (1994). *Chaha. Poezii* [Chaga. Poetry]. Kolomyia (in Ukrainian).
- Medvid, L. (2000). Shistdesiatnytstvo: filosofii ta estetyka oporu [Sixties: philosophy and aesthetics of resistance]. *Moloda natsiia*, 3, 5–9 (in Ukrainian).
- Morenets, V. (1997). Slovo, shcho vypalo z movchannia filosofiv [A word that fell from the silence of philosophers]. *Slovo i chas*, 4, 21–25 (in Ukrainian).
- Morenets, V. (1995). Do teoretychnykh aspektiv suchasnoi liryky [To the theoretical aspects of modern lyrics]. *Slovo i chas*, 1, 63–71 (in Ukrainian).
- Pavlychko, S. (2002). *Teoriia literatury* [Theory of literature]. Kyiv: Osnovy (in Ukrainian).
- Poety vytisnenoho pokolinnia. Antolohiia. (2009) [Poets of the displaced generation. Anthology]. Uporiad. tekstiv i peredmova I. Andrusiaka. Kharkiv: Ranok (in Ukrainian).
- Stus, V. (1986). *Palimpsesty* [Palimpsests]. Niu-York: Suchasnist (in Ukrainian).
- Stus, V. (2003). *Palimpsest: Vybrane* [Palimpsest: Selected]. Kyiv: Fakt (in Ukrainian).
- Stus, V. (1972). *Chas tvorchosti* [Time for creativity]. D i c h t e n s z e i t. Stus Tsentr. URL: <https://stus.center/p/zbirka-chas-tvorchosti---dichtenszeit-18-sichnia-1972---30091972-r-111178> (in Ukrainian).
- Stus, V. (1994–1999). *Tvory: u 4 t., 6 kn. T. 3, Kn. 2: Palimpsesty* [Works: in 4 volumes, 6 books. T. 3, Book 2: Palimpsests]. Lviv: Prosvita (in Ukrainian).
- Tkachenko, V. I., Krupka, V. P. (2021). Retseptsiia khudozhnoi ekoetyky v ukrainskii literaturi kintsia XIX-XX stolit [Reception of artistic ecoethics in Ukrainian literature of the end of the 19th and 20th centuries]. *Akademichni studii. Seriia «Humanitarni nauky»*, 1, 28–33 (in Ukrainian).
- Gilson, E. (1939). *Dante et la Philosophie*. Paris. Librairie Philosophique J. Vrin (January 1) (in English).

Zelenenka, Iryna (2016). Ukraine in Vasyl Stus and Taras Melnychuks Verses: Traditions of Taras Shevchenko. *Spheres of Culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie-Sklodowska University in Lublin*, XIII, 175–184 (in English).

Iryna Zelenenka, Viktoriia Tkachenko. Philosophical constants of dissident poetry (on the example of the existential lyrics of Vasyl Stus and Taras Melnychuk). The purpose of the investigation is an attempt to investigate a complex problem related to the figurative embodiment of philosophical constants, absolutes, inherent in the poetic thinking of prisoners of conscience, which are based on historical and psychological oppositions, which is perhaps the most vividly manifested in the poetry of Vasyl Stus and Taras Melnychuk.

Research methods and techniques – descriptive method, observation, hermeneutics and psychohistory of Ukrainian literature, which allow to trace the perception of facts of national history and culture as unique, as well as to interpret dramatic, deeply personal experiences as an incentive to fear of external aggression and expansion, which is determined by the imposed inferiority.

Research results: the article substantiates the creation of original lyrical moral and ethical constants, which are actually not traditional for Ukrainian poetry of the second half of the 20th century, appeared in the poetry of dissidents based on the reinterpretation of the exotic Hutsul region. in time and space, in the phenomenality of Carpathian culture, mythology, on the experience of national history, liberation gains and defeats of Ukraine, personal participation in the fight against totalitarianism, spontaneity of resistance and worldview.

Conclusions. Writers-fighters, participants of the resistance movement, prisoners of conscience based on the derivation of philosophical constants transparently hinted through images-symbols about the urgent need to continue the struggle for a unique homeland, pointing to the dramatic conditioning of the age-old struggle of Ukrainians by the permanent geopolitical situation and the need for psychological preparation to understand the permanent protection of state and individual borders against hybridized threats.

Key words: image-symbol, philosophical constant, moral and ethical absolute, modernism, psychohistory, postmodernism, dissidents, existence

Зелененька Ірина Алімівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-3031-775X>; selenenka@ukr.net

Ткаченко Вікторія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0003-0492-3817>; wiktorya@gmail.com